

Antoni Gavalrà

FONTS ORALS I RECERCA HISTÒRICA^(*)

1. Introducció

El tema, cal dir-ho, ha estat i és recurrent, sempre en permanent motiu de debat, sobretot si la recerca s'apropa a accions de temps que podem abastar. De fet, hi ha unes premisses de les quals partim que donaran sentit al que exposarem, i que sintetitzem breument:⁽¹⁾

- 1) L'historiador que genera recerca històrica de temàtica social de l'època contemporània inexcusablement ha de sentir el batec de la gent. Si queda tancat en una torre d'ivori, aïllat, té el greu perill que redacti un producte de laboratori, minimitzant i segurament descuidant que la veritable història no és la que ell pot produir, sinó la que recordarà gent anònima i corrent d'un fet o d'un període concret. Ha de tenir clar que el que pot articular passaria per resoldre algun dels aspectes que segueixen: donar veracitat argumentativa al subconscient històric latent de les persones, aspecte sovint ja intuït per elles; ajudar a sistematitzar coherentment respecte a uns fets o successos ocorreguts, tenint present la interconnexió amb altres fenòmens; o rebatre les desviacions o errors que s'hagin pogut produir per una tergiversació.
- 2) Si la premissa anterior s'hagués dut a la pràctica, com és que la història basada en fonts orals arriba sovint al descrèdit? S'ha escrit repetidament del mal que van fer alguns cronistes, en un intent de voler realçar el propi o autòcton respecte a l'aliè, en una cursa per presentar un determinat succés d'un poble com a més antic i, per tant, com de categoria superior, en contraposició al succeït al poble del costat. Segurament és cert. Però això no ens hauria d'enterenyinar que el veritable problema no va ser el de sobredimensionar uns fets sobre d'altres, que ho va ser, sinó el de presentar una història sense connexió amb els actors que la protagonitzaven, en una marginació que comportava que la història fos la d'unes quantes persones, no pas la de totes les persones.
- 3) A les fonts orals se les acusa també d'estar contaminades pel fet que parlen unes persones i no unes altres, i no es discrimina sobre si és un record o una vivència. La contaminació, però, prou que ho sabem que no s'atura en partions ni en fronteres. Per ventura la font escrita no ho està, de mediatitzada? Si a les fonts escrites se'ls aplica unes tècniques i uns raonaments per distingir el discurs de la propaganda, les fonts orals, un cop haguessin passat pels mateixos filtres, haurien de gaudir d'ídèntica validesa. D'exemples de perversions, n'hi ha diversos, des d'actes d'entitats manipulades fins a sessions mai celebrades de les quals consten acords.
- 4) A les fonts orals se'ls recrimina que un succés és vàlid i pot ser pres en consideració quan és explicat per més d'un informant. Amb això el que es fa és dubtar de la font oral, com si una de sola fos perversa i il·lícita i dues ja atorguessin la categoria de vàlides. Si a les fonts escrites no se'ls aplica aquest raonament, les fonts orals tampoc no

haurien de passar per aquesta subjecció. Un informant lúcid és més valuós que la suma de molts que no han sabut o volgut veure el que succeïa al voltant. D'exemples, n'hi ha diversos: a la batalla de l'Ebre, en temps d'una guerra perduda, es lluitava per la República o per la vida? Cal recordar que només els historiadors orgànics, del sistema que sigui, es creuen allò que diu la premsa i les generalitzacions emeses des del poder.

Pel que portem escrit, a les fonts orals se li han volgut veure més aspectes negatius que positius, sense voler-hi detectar la càrrega de profunditat que comporten quan són ben tractades. Saber discriminar la importància de les fonts orals —d'igual forma que les escrites— conduirà a la possibilitat de redactar una història de qualitat, no subjecta als avatars d'una superficialitat i d'una parcialitat que convé desterrar. Basar-se específicament en fonts orals implica, però, una altra història: és donar veu als que no en tenen. P. Thomson⁽²⁾ va escriure al respecte que el mètode de la història oral és revolucionari perquè:

- fa possibles herois no només entre els líders,
- afavoreix el contacte entre les classes socials i entre les generacions,
- col·loca les persones que van articular un fet històric, a partir de les seves pròpies paraules, en un lloc central del relat històric, i
- introdueix l'essència de la vida en la història.

2.- La història oral. Aportacions a partir de la història social i la memòria.

E. Hobsbawm (1988)⁽³⁾ ha escrit que la història oral va sorgir amb força quan la vella avantguarda no refusà la història de l'esdeveniment, ni tan sols la història biogràfica. Deia que la història s'havia ampliat en els darrers vint anys —es referia a les dècades del 60 i 70—, i la incorporava dins de la història social que defi-

nia “com aquell recipient amorf on hi cap tot, des dels canvis de la psique humana fins als símbols i els rituals, i especialment la vida de les persones, des dels desvalguts als emperadors”.

A *La nueva historia*, de J. Le Goff, R. Chartier i J. Revel (1988),⁽⁴⁾ a l'article d'història de les mentalitats, el corrent dels *Annales* van introduir un apartat d'història oral on explicaven el sorgiment i la temàtica que havia primat. Assenyalaven que els primers treballs podien considerar-se entre els anys deu i quaranta del segle XX als EE.UU: a partir de la biografia s'havien articulat estudis basats en l'anàlisi de desviacions, la criminalitat, les migracions, la família i el treball. Prosseguien dient que la consolidació s'havia produït també al mateix país quan es féu servir el testimoni personal com a document sociològic, com la persona ho havia entès, complementari a la història de vida, com realment havia succeït. Al Regne Unit els seus inicis tindrien dues fonts d'acció: els àmbits universitaris i els no universitaris, aspectes que van permetre una renovació de la història social, amb l'estudi a fons del moviment obrer.

A Espanya i Catalunya s'ha fixat la irrupció de la història oral pels anys setanta i vuitanta. S'ha argumentat que la introducció va costar perquè la història social es desenvolupava amb lentitud en els àmbits acadèmics i perquè l'antropologia i la sociologia encara no tenien estructures de reflexió i de debat potents. En aquesta entrada hi ajudaren diverses jornades acadèmiques i algunes revistes, com el *Col·loqui sobre les fonts orals*, de Palma de Mallorca, del 1984;⁽⁵⁾ la revista *Debats*, amb un monogràfic sobre el tema, coordinat per A. Bosch, també el 1984;⁽⁶⁾ la celebració del “V Congreso Internacional de Historia Oral”, a Barcelona, organitzat per M. Vilanova el 1985; la publicació per part de J. Miralles, *La història oral. Qüestionari i guia didàctica*, del 1985;⁽⁷⁾ l'entrevista de J. Fontana i E. Ucelay a

R. Samuel a *L'Avenç*, el 1986,⁽⁶⁾ o les mateixes traduccions de llibres de R. Samuel que orientaren el procés.

A meitats dels vuitanta una semblança dels *workshop* anglesos arribà a Catalunya i dinamitzà la història oral. En van ser tres mostres ben característiques⁽⁹⁾ el Taller d'Història de Maçanet de la Selva, explicat per J. M. Puigverd com un obrir vies no tant per consumir història, sinó per produir-la; el de Sant Feliu de Guíxols, en un intent d'apropar la història per ensenyar-la a l'escola, per mirar d'aconseguir el lligam entre història general i local; i el de l'Hospitalet de Llobregat, organitzat per esbrinar les causes de l'associacionisme.

En aquest context P. Thompson, un dels teòrics del moviment, els anys vuitanta manifestava que la història oral creixeria allà on hi hagués treball de camp fet amb antelació.⁽¹⁰⁾ R. Fraser s'encarregava de corroborar-ho,⁽¹¹⁾ d'igual manera que la coordinació i els treballs de M. Vilanova, C. Borderías, A. Monjo, C. Garcia Nieto, entre d'altres.

En tot aquest context, es va veure amb claredat que la història oral partia de la memòria. A través dels diversos treballs es va poder comprovar que les persones activaven diverses memòries en connexió:

- una memòria individual, interna, personal i autobiogràfica, que representava el passat d'un mateix, de forma completa o parcial, i que sustentava el suport de la memòria col·lectiva, social i històrica;
- una memòria col·lectiva i social que representava la memòria del grup vist des de dins, i que ajudava a destriar els àmbits de relació familiar, de grups socials, de memòria religiosa, etc., en la societat en la qual un es movia;
- i una memòria històrica que fixava la memòria del grup vist des de fora, i que es con-

cretava en recuperar una sèrie de fets que havien succeït a un determinat nombre d'individus. Vehiculada a partir de la revisió del record, es convertiria en la recuperació, en la reescriptura del passat recent, vista des d'altres ulls.

Va ser en aquesta situació que es van poder saber els problemes de concretar la memòria històrica, la qual és parcial i subjectiva. I precisament cap aquí es va dirigir l'atac dels que consideraven que la seva aportació era esbiaixada i manipulativa. El problema per al no iniciat va ser creure que amb un model, per molt bo que fos, era suficient. La tècnica de la memòria compartida amb informants contraposats d'idees i de vivències ha ajudat a definir una realitat més ajustada.

3.- Quina història oral?

P. Thompson, a la revista *Debats*, va formular que la història oral era a la vegada la forma més antiga i més nova de fer història, i de passada ens hi introduïa. La frase contenia una forta càrrega combativa. R. Samuel,⁽¹²⁾ a partir d'una gran experiència en entrevistes, distingia entre les autobiografies orals (a partir d'entrevistes) i les autobiografies manuscrites (a partir de la memòria transcrita), advertint que no s'havien de descuidar la psicoanàlisi i la lingüística. Detallava la gran força de les autobiografies orals perquè la història social que transmetia el subjecte hi quedés inclosa.

D'aquí apareix un concepte d'història oral convincent que ha d'ajudar a la recerca històrica: al subjecte se l'ha d'analitzar pel que diu, per com ho diu, i perquè ho diu o no ho diu. La veritable història oral passaria per intentar captar la memòria individual, la social, i la històrica, en un intent de generar un flux de vasos comunicants entre les tres modalitats. Per aconseguir-ho caldria, inexcusablement,

confiança i voluntat d'entendre, passant per diverses fases:

- per la intencionalitat de la pregunta, per tal que no esdevingui buida de contingut;
- per un domini previ del tema per part de l'entrevistador que pugui fer preguntes que generin diàleg;
- per saber activar l'ús de recursos estilístics variats, per poder formular preguntes directes i indirectes;
- per l'enginy d'agafar la capacitat de sorpresa de l'entrevistat;
- per saber entendre els temps morts de parla;
- per saber formular preguntes de complementarietat perquè l'informant reforci conceptes;
- per la formulació de preguntes en dubte, o no massa pertinents, per esperonar a parlar;
- per un domini dels assentiments gestuals per corroborar l'interès que genera el discurs de l'entrevistat;
- per repreguntes que pretenen desxifrar si el discurs s'ajusta a la veritat;
- per la professionalització de la tècnica de l'entrevista (per registres de llenguatge en permanent revisió; per intentar una empatia no forçada...).

Vistes aquestes premisses cal convenir que tot no seria història oral. No ho seria només posar un cassèt davant d'un que parla, sinó que caldria veure-hi la funcionalitat, consistent a:

- interpretar la conversa que s'està tenint amb l'entrevistador;
- comprendre de quina manera explica la seva particular versió dels fets;
- avaluar la resposta buscant comprendre els perquès de les accions que explica que va emprendre;
- entendre el nivell mental de la resposta –conserva la mateixa ideologia?, relativitza els fets?;

- saber captar la situació de la persona en el moment que succeïren els fets, i entendre:
 - si l'actor ho explica com si fos allí,
 - si l'informant relata una interpretació retrospectiva, distant, com si ara no l'afectés,
 - o si el relator fa una valoració dels fets, justificativa.

A tot això, s'hi sumen les condicions per generar una enquesta de qualitat, en la qual hi ha d'haver bons informants; dur un esquema general per reconduir el procés si convé; celebrar l'entrevista en condicions favorables d'intimitat –millor d'espai familiar–; que l'entrevistador no parli més del compte; que l'entrevistador no generi debat amb l'entrevistat; que se sàpiga reconduir l'informant quan aquest perd memòria, i procurar fer-lo seguir pel fil principal; evitar dirigir l'entrevista amb preguntes massa tancades, excepte quan es tracta d'aclariments; i, sobretot, paciència quan la persona entrevistada no vol parlar d'un tema insinuat, ja que, segurament, és que falta temps.

Un altre dels aspectes serà la transcripció de l'entrevista. D. Willems⁽¹³⁾ ha escrit de la transcripció que “és un text bastard en la mesura que restitueix de forma escrita una organització discursiva i sintàctica pròpia de l'oral”, qüestió que ens planteja l'interrogant d'història oral o històries orals, en el sentit que volem indicar que no és el mateix el que genera l'entrevista i capta tots els matisos que el que només l'escolta i en treu conclusions, sense les claus de la transcripció. Aquest és un tema que s'haurà de debatre d'aquí a uns anys quan es facin servir entrevistes d'altri.

Les crítiques no s'acaben aquí.⁽¹⁴⁾ L. Tilly i M. Pollack diuen que no utilitzen estadístiques, no s'interessen per les estructures, sinó únicament per allò subjectiu i per la personalitat dels entrevistats. A. J. P. Taylor és més sarcàstic, afirmant que “en aquesta matèria sóc

un escèptic quasi total. Ancians bavejant sobre la seva joventut? No!”

Bo i acceptant part de la crítica a la fiabilitat i veracitat a causa dels condicionaments fisiològics com l'edat, la malaltia o la pèrdua de memòria, sabem, però, que la memòria té uns processos de selecció sobre els records arxivats a la ment. Tanmateix, no podem oblidar que cronistes, escribes, notaris, periodistes, relators... podrien haver caigut, volgudament o no, en processos de distorsió de la realitat o de potenciació del relat de certs fets en detriment d'uns altres, per raons de tipus ideològic.

L'important, creiem, és saber intuir els errors, partint d'unes estratègies elaborades per detectar-los, tal com ens indiquen Gasulla i Carrasco (2000):⁽¹⁵⁾

- *Analitzar el relat oral com un tot.* El discurs ha de tenir coherència amb els elements d'anàlisi que prèviament es coneixen de la consulta amb les fonts escrites. En aquest sentit són sospitoses la supressió de fets rellevants, la mitificació d'altres sense gaire importància, la generalització excessiva, les afirmacions estereotipades (pot indicar que es volen defensar judicis prefixats), etc.
- *La verificació amb fonts escrites de les informacions obtingudes amb fonts orals.* Cal tenir cura dels errors relatius a dades concretes. Pot ser que la memòria falli. Revisar posteriorment dates cronològiques o quantitatives determinades.
- *La redundància o no en les informacions pels testimonis.* El grau de coincidència o no amb altres testimonis pot indicar una grau major o menor de veracitat.
- *Situar la possible veracitat de les fonts dins un relat històric de caràcter més ampli.* Fonts

primàries, estadístiques, bibliogràfiques, hemerogràfiques, biografies, etc.

4.- Disciplines en connexió amb la història oral

Partim de dues obvietats: la història oral està emparentada amb la història social, i la història oral ha ajudat a la nova història. Una història social entesa com aquella història que activa l'anàlisi de grups socials, les seves estratificacions i les seves relacions —estudi de grups, de classes o de societats—, en contraposició a aquella història de particularismes que veia els grups de forma esbiaixada —elits augmentades de protagonisme, poble baix sense sortir als llibres—; i les classes i les societats analitzades a partir de persones com a model —sovint nobles, burgesos, clergat—, conformant una història oral que no servia per captar l'enfocament més ric de la societat.

Les disciplines que han ajudat, amb els matisos corresponents, han estat:

- **Sociologia:** demanava a la història un terreny més acotat, reduït a l'esfera estatal i política. Si s'hagués seguit per aquesta via, s'hauria pogut arribar a la fossilització de la història, ja que se centrava en l'estudi de parcel·les sense donar consideració històrica a la societat plural.
- **Antropologia:** familiaritzada amb l'opacitat i a qüestionar-se les fonts, cosa que la història no assumia. Ha conquistat la història per dessota, per les creences populars, pels ritus, per les cultures minoritàries o clandestines, en una paraula, pel folklore.
- **Folklore:** l'excursionisme va saber captar el substrat profund, ideològic, respecte a aspectes com la toponímia, les dites sàvies

sobre el temps, les corrandes, les facècies de carnaval, els impropis per allunyar malalties, els crits de baladrer... Samuel definí els toponimistes, el 1993, com "els antiquaris locals del s. XIX".

- Geografia: els testimonis orals han estat utilitzats en treballs sobre els climes, la vegetació, o la valoració que els grups humans han fet del paisatge. A la geografia de la percepció les fonts orals han ajudat a conèixer la valoració que diferents grups socials han fet del paisatge.

En aquesta perspectiva, al Col·loqui del 1984 de les Illes, a la Facultat de Filosofia i Lletres, els temes tractats van ser pluridisciplinars, passant des de la lingüística i les fonts orals, a la geografia, la història, l'antropologia i l'educació. El 1989, amb l'aparició de la revista *Historia y fuente oral* es bastí teòricament l'estructura de la història oral.

En conjunt la història oral ha resultat especialment indicada per a algunes àrees de la història com la història social, la història local, la història de la família, la història de la vida privada, la història de les dones o la història de col·lectius que han patit alguna discriminació (p. e. gitanos, negres, homosexuals o emigrants).

5.- La història oral: altres referents.

Essent estrictes del tot hauriem de cenyir-nos a una trentena d'anys, moment en què es començà a usar la gravadora. Si fóssim més generosos, arribaríem al centenar d'anys, a partir de relats del cinema, la ràdio i la televisió.

L'oralitat, però, és un fenomen d'ampli abast. Algunes de les notícies i suposicions que coneixem avui dia s'han tramès via oral, via

visual a través de gravats, via relats novel·lats. En el tema de les cròniques, Desclot i Muntaner serien cronistes, però, segons L. Badia,⁽¹⁶⁾ no ho seria el Llibre dels feits, ja que hi consten unes seqüències narratives independents, en format de tertúlia o relat, en les quals que el rei contava episodis de recreació. El monarca en aquest text parlaria de forma autobiogràfica, en uns clars indicis d'història oral.

Un segon aspecte. ¿Què serien els repertoris, com a recopiladors informació de tota mena de base folklòrica, si no una part de l'avantsala de la història oral? És que hi havia una altra història alternativa en el poble?

Això ens du a un debat sobre l'aportació dels subgèneres de la literatura personal, la produïda per una persona —el jo— i la produïda pel qui la reformula, la transcriu, la presenta —el tu—. ⁽¹⁷⁾ ¿Si en el primer cas pot ser història oral, per què no en el segon? De fet, Miralles en el Col·loqui de Palma del 1984 es va fer una pregunta càustica posant en qüestió que, a l'escrit, l'oralitat hi pot tenir una arrel que no convé deixar de banda. ⁽¹⁸⁾ Si entrem en aquest cas, haurem de parlar d'altres camps d'acció amb dosi d'oralitat, dels diaris, dietaris, les memòries, les biografies, les autobiografies, les històries de vida, etc. Tot serien aportacions de la literatura escrita que contenen elements del "jo".

Així, aportarien elements d'història oral: el diari, com a peça personal, de fets íntims, en una versió del tot simple; el dietari com a peça personal que explica circumstàncies de la seva vida, abastant fets personals més amplis i del seu entorn; les memòries com a relat intimista per il·lustrar la història d'allò viscut o de fets generals que es desenvolupen en el seu entorn, en la qual el memorialista acota la seva explicació a detalls o moments de fets socials, polítics, familiars, econòmics o professionals, però en deixa de banda altres; la

biografia, com la història de vida d'algú que es dicta a un transcriptor; l'autobiografia, com la biografia explicada de la seva vida amb interpretacions i estats d'ànim; i les històries de vida, com a testimoni autobiogràfic obtingut expressament per un científic social a partir de l'oralitat del jo parlant.

Això no implica que no hi hagi aspectes a replantejar. Respecte a les memòries, Taylor⁽¹⁹⁾ carrega contra elles dient que "són una forma d'història oral, escrita per despistar l'historiador" i "que no tenen altra utilitat que l'ambientació". Respecte a la biografia, s'ha de

mirar el paper del transcriptor, a fi i efecte que no la converteixi en tocs de segrest, en una filtració permanent. Magris⁽²⁰⁾ assenyala que una persona en permanent evolució arriba a no reconèixer la seva pròpia biografia. El tema, com veiem, és complex.

(*) Text revisat de la conferència pronunciada a Vilafranca el 5 de desembre del 1992 dins el cicle dedicat a la memòria oral organitzat per la Coordinadora de Centres d'Estudi de Parla Catalana, juntament amb la Diputació de Barcelona, el Museu de Vilafranca i l'IEP.

NOTES

- (1) Moltes de les idees aquí exposades són extretes del treball "Gènesi de la història oral als territoris de parla catalana. Aportacions remarcables en temps i espai i resultats". Ed. Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana (en premsa).
- (2) *La voz del pasado. Historia oral*. Edicions Alfons el Magnànim. Institució Valenciana d'Estudis i Investigació. València, 1988.
- (3) *Sobre la historia*. Crítica. Grijalbo Mondadori. Barcelona, 1988.
- (4) Ed. Mensajero. Bilbao, 1988.
- (5) Publicat per la Universitat de les Illes Balears. Palma, 1992.
- (6) Institució Alfons el Magnànim i Institució Valenciana d'Estudis i Investigació. València, 1984.
- (7) Editorial Moll. Palma de Mallorca, 1985.
- (8) "History Workshop: una història de classe. Conversa amb Raphael Samuel", a *L'Avenç*, 89. Barcelona, gener 1986.
- (9) Pot resseguir-se la seva finalitat d'acció i els resultats a diversos articles. Serveixen de mostra A. Alcoverro: "Llegir història o fer-la" a *Plecs d'història local de*

l'Avenç 17. Barcelona, octubre 1988; À. Jiménez: "L'experiència dels 15 anys dels Tallers d'Història a Sant Feliu de Guixols, a *Plecs d'història local de l'Avenç* 94. Barcelona, juliol/agost 2001; i J. Mestre: "Maçanet o l'Hospitalet: dues mostres d'una tasca exemplar", a *Plecs d'història local de l'Avenç* 69. Barcelona, juny 1987.

- (10) *La voz...* ob. cit. València, 1988.
- (11) *Recuérdalo tu, recuérdalo a otros. Historia oral de la guerra civil española*. Crítica. Barcelona, 1979.
- (12) També a *Debats*, "Desprofesionalizar la historia". Institució Alfons el Magnànim i Institució Valenciana d'Estudis i Investigació. València, 1984.
- (13) A "Lingüística y fuentes orales", a *Col·loqui sobre "Les fonts orals"*. Servei de Publicacions i Intercanvi Científic de la UIB. Palma, 1992.
- (14) Citacions extretes d'un molt bon treball d'A. Gasulla; Ll. Carrasco: *Història oral i memòria històrica: la història en plural*, en format electrònic a <http://www.lucamar.com/memorial1.htm>. Del treball n'hem completat altres referències, en interconnexió amb el nostre, ja assenyalat, d'imminent publicació.
- (15) *Ibidem* nota anterior.

- (16) "Llegir el llibre del rei Jaume", a *Serra d'Or*, 375, gener 1992. L'autora interpreta la valuosa tesi doctoral del professor J. M. Pujol. URV.
- (17) Pot seguir-se a partir de F. Espinet: *Teoria dels egodocuments*. Llibres de l'Índex. Barcelona, 1994, i sobretot a partir de la seva tesi *La gènesi de la societat-cultura de comunicació de masses a Catalunya a través dels egodocuments, 1888-1939*. UAB, 1992.
- (18) "Pens que hem deixat un tema, que per ventura no ha estat abordat, i és tema de veure fins a quin punt la documentació escrita anterior del segle XX no conté tampoc fonts orals; jo crec que això és bastant discutible perquè en realitat es conserven documents literaris i documents no literaris amb mostres de llengua parlada; per exemple, el teatre (el teatre antic), narracions, contes... contenen també llengua parlada i, evidentment, els processos judicials contenen documentació antiquíssima i importantíssima que és susceptible de ser estudiada també lingüísticament i històricament".
- (19) Citat a P. THOMPSON: *La voz...* ob. cit. València, 1988.
- (20) C. MAGRIS: "Biografía y novela", a *Revista de Occidente*, 220. Fundación Ortega y Gasset. Madrid, septiembre 1989.

Fe d'errates

L'autor del treball «Cuba pel català a Sitges (1915)» publicat a la pàgina 96 del número de la passada tardor és el consoci sitgetà Froilan Franco.